med'in halife sıfatıyla cihad ilân etmesi (14 Kasım 1914) karşısında zor durumda kaldı. Afganistan'ı İtilâf devletlerine karşı kendi saflarında savaşa sokmak için Kâbil'e gelen (Eylül 1915) Kâzım Bey ve O. von Niedermeyer başkanlığındaki bir Osmanlı-Alman heyetinin isteklerini reddeden Habîbullah Han, İngilizler'e kendilerine karşı savaşa girmeyeceği güvencesini verdi ve hemen arkasından da yıllardan beri dile getirdiği tam bağımsızlık talebini tekrarlayarak onlardan bu konuyu savaştan sonra halledecekleri sözünü aldı. Ancak mütarekeden iki ay sonra 20 Şubat 1919 günü Celâlâbâd'ın kuzeyinde kışlık sarayının bulunduğu Lagman (Kal'atüssirâc) yakınlarındaki Kelegûş mevkiinde sebebi ve katili tesbit edilemeyen bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Yerine oğlu Emânullah geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

W. K. Frazer-Tytler, *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia*, London 1950, s. 178, 179, 192, 194; Mohammed Ali, *Afghanistan*, Kâbil 1347/1969, s. 171-172; Abdülhay Habîbî, *Târîḫ-i Muḫtaṣar-ı Afġanistân*, Kâbil 1349/1970, II, 132-133; Asghar N. Bilgrami, *Afghanistan and British India: 1793-1907*, New Delhi 1972, bk. İndeks; G. P. Tate, *The Kingdom of Afghanistan*, Karachi 1973, s. 194; Stoddard, *Ḥâżirü'l-ʿâlemi'l-İslâmî*, II, 209-210; L. Dupree, *Afghanistan*, Princeton 1973, s. 430-440; M. Munn, *Afghanistan*, Quetta 1979, s. 250-256; Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul 1981, s. 123-132; a.mlf., *Türk-Afgan Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 23-25; M. Halid Ma'aroof, *Afghanistan in World Politics*, Delhi 1987, s. 7; "Habîbullah Han", *TA*, XVIII, 263; Abdülvehhâb Tarzî, "Efganistan", *İA*, IV, 170; G. Scarcia, "Ḥabīb Allāh Khān", *EI²* (İng.), III, 13; *EBr.*, I, 244; *ABr.*, X, 232; D. Balland, "Afghanistan", *EIr.*, I, 554.

RECEP USLU

HABÎBULLAH-ı KANDEHÂRÎ

(bk. KANDEHÂRÎ, Habîbullah).

HABÎBÜ's-SİYER

(حبيب السير)

İranlı tarihçi Hândmîr'in (ö. 942/1535-36) Farsça umumi tarihi

(bk. HÂNDMÎR).

HÂBİL ve KĀBİL

Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın ilk iki oğlu.

İslâmî kaynaklarda Hâbil olarak zikredilen kelimenin aslı İbrânîce Hebel'dir (Hevel) ve etimolojisi tartışmalıdır. Kelimenin "soluk, nefes, buhar" anlamına geldiği, ebeveyninin kısa ömürlü olacağını önceden sezdiği için ona bu ismi verdiği ileri sürülmüş, ayrıca asıl adının başka olduğu, hayatı bir nefes ve bir buhar gibi çabuk bittiği için daha sonra kendisine bu adın verildiği rivayet edilmiş, fakat bu rivayetler kabul görmemiştir. Kelimenin Akkadca'da "oğul" anlamına gelen **ablu/aplu** veya **hablu/habal**dan gelme ihtimali daha kuvvetlidir (*DB*, I/1, s. 28; *IDB*, I, 4). İslâmî kaynaklarda Kābil olarak geçen kelimenin aslı ise, Tevrat'ın Türkçe tercümesinde Kain şeklinde belirtilmekle birlikte İbrânîce'de Ḳâyin'dir. Tevrat'ta Kâin adı ile "dünyaya getirmek, kazanmak" anlamındaki **ḳânâ** kelimesinin türevi olan **kaniti** yanyana kullanılmıştır. Eğer Kâin'in kökü kânâ ise o takdirde Kâin "dünyaya getirilmiş, döl, çocuk" anlamına gelir. Kelimenin kökünün **kyn** olması halinde "maden işinde çalışan, demirci" anlamını ifade eder ve Ârâmîce'deki **kainâyâ** ile Arapça'daki **kayn** kökleriyle birleşir. Bazı İslâmî kaynaklarda Kābil adı Kayn veya Kāyin olarak geçmektedir (Taberî, *Târîḫ*, I, 137).

Tevrat'a göre (Tekvîn, 4/1-2) Kābil Hz. Âdem ile Havvâ'nın ilk, Hâbil ise ikinci oğludur. Hâbil koyun çobanı, Kābil ise çiftçi olmuş, bir müddet sonra Kābil toprağın mahsulünden, Hâbil de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından rabbe takdime sunmuş, fakat rab Hâbil'in takdimesini kabul etmiş, Kābil'inkine bakmamıştır. Buna çok öfkelenen Kābil, rabbin ikazına rağmen kardeşi Hâbil'i öldürmüştür. Bunun üzerine rab Kābil'in toprak tarafından lânetlendiğini, yeryüzünde kaçak ve serseri olarak yaşayacağını bildirmiş, ancak bu suç sebebiyle öldürülme ihtimaline karşılık kendisine güvence vermiştir. Bundan sonra Kābil Aden'in doğusundaki Nod diyarında yaşamıştır (Tekvîn, 4/1-24). Yahudi literatüründe Kābil'in Hâbil'i öldürmesine toprak kavgasının sebep olduğu da ileri sürülmüştür (*EJd.*, V, 23).

Hâbil-Kābil hadisesi Kur'ân-ı Kerîm'de isim verilmeden şu şekilde nakledilir: "Onlara Âdem'in iki oğlu hakkındaki haberi gerçek olarak oku. Hani her biri birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. -Kurbanı kabul edilmeyen-, 'Seni öldüreceğim' demişti. O da, 'Allah sadece müttaki olanlardan kabul eder. Andolsun sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben seni öldürmek için elimi uzatmam. Ben âlemlerin rabbinden korkarım. Ben dilerim ki sen benim günahımı da kendi günahını da yüklenesin ve cehennem halkından olasın. Zalimlerin cezası budur' dedi. Nefsi kendisini kardeşini öldürmeye yöneltti ve nihayet onu öldürdü; böylece ziyana uğrayanlardan oldu. O anda Allah bir karga gönderdi. Karga ona, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeliyordu. 'Yazık bana, şu karga kadar bile olmaktan, kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim!' dedi; sonunda da pişmanlık duyanlardan oldu" (el-Mâide 5/27-31). Hadislerde de, "Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki onun kanından Âdem'in birinci oğluna bir pay ayrılmasın. Zira cinayeti âdet edenlerin ilki odur" denilerek bu olaya atıfta bulunulmuştur (*Müsned*, I, 383, 430, 433; Buhârî, "Cenâʾiz", 33, "Enbiyâʾ", 1, "Diyât", 2, "İʿtiṣâm", 15; Müslim, "Ḳasâme", 27; İbn Mâce, "Diyât", 1; Tirmizî, "ʿİlim", 14; Nesâî, "Taḥrîm", 1).

Tevrat'ta Kābil'in takdimesinin rab tarafından niçin kabul edilmediği belirtilmemekte, fakat Pavlus, Hâbil'in ihlâs ve inancıyla Kābil'den daha iyi kurban takdim ettiği için onun takdimesinin kabul edildiğini ifade etmektedir (İbrânîler'e Mektup, 11/4). Kilise babalarının çoğunluğu, Kābil'in Hâbil'e olan düşmanlığının çok daha önceden mevcut olduğuna, bundan dolayı takdimesinin kabul edilmediğine inanır. Ayrıca Tanrı'ya pek değerli olmayan şeyler takdim ettiği için bunların kabul edilmediği de söylenmiştir. Tanrı'nın, Hâbil'in kurbanını kabul ettiğini nasıl bildirdiği meselesine gelince, Theodotion versiyonuna göre bu, Hâbil'in takdimelerinin semadan gelen bir ateşle kuşatılması suretiyle gösterilmiştir. Kilise babalarının çoğu da bu görüşe katılmaktadır. Bazıları ise takdimenin kabul edilmesinin alâmeti olmak üzere Hâbil'in mal ve mülkünün arttığını söylemişlerdir (*DB*, I/1, s. 28).

Hâbil'in ne kadar yaşadığı, evlenip evlenmediği, çocuklarının olup olmadığı gibi hususlarla ilgili Kitâb-ı Mukaddes'te bilgi yoktur.

Ahd-i Atîk'te yukarıda söylenenlerin dışında başka bilgi bulunmamasına karşılık Ahd-i Cedîd Hâbil'e oldukça geniş yer vermiştir. Kilise babaları Hâbil'i Îsâ Mesîh'in âdeta bir benzeri olarak görmüşler; mâsumiyeti, çobanlık yapması, kıskanılması, Tanrı tarafından takdimesinin kabul edilmesi, ıstıraplı ölümü gibi hususlarda Îsâ'ya benzerliğini vurgulamışlardır. Bu meziyetleri sebebiyle Îsâ onu peygamberler arasında saymıştır (Matta, 23/35). Pavlus da Hâbil'in öfke sonucunda dökülen kanı ile Îsâ'nın rab-

bin izzeti için dökülen kanını karşılaştırır (İbrânîler'e Mektup, 12/24).

Kābil Ahd-i Cedîd'de işleri kötü, şerirlerden olan (Yuhanna'nın I. Mektubu, 3/12), kötü insanların yolunda yürüdükleri kişi (Yahuda'nın Mektubu, 11), salih olmayan, samimiyetsiz bir insan (İbrânîler'e Mektup, 11/4) olarak gösterilmektedir. Kilise babaları Kābil'i iyi insanlara zulmeden, Tanrı ülkesiyle mücadele eden ve kötülük sembolü olan Bâbil'in kurucusu sayarlar (*DB*, II/1, s. 40).

Hâbil ve Kābil kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de özlü bir şekilde nakledilirken gerek tarih ve tefsir kitaplarında, gerekse kısas-ı enbiyâ türünden eserlerde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu bilgilere göre Hz. Havvâ biri kız, biri erkek olmak üzere her batında iki ve toplam yirmi batında kırk çocuk dünyaya getirmiş, sadece Hz. Şît tek doğmuştur. İlk batında doğan çocuklar Kābil ve Aklîmâ, ikinci batında doğanlar Hâbil ve Lebûda'dır. Hz. Âdem ile Havvâ'nın ilk çocukları bir rivayete göre cennetten yeryüzüne indikten 100 yıl sonra, başka bir rivayete göre Kābil ve ikizi cennette, Hâbil ve ikizi ise yeryüzüne indikten sonra doğmuştur.

Âdem ile Havvâ'nın çocukları birbirleriyle evlenmiştir. Ancak ikizlerin evliliği yasak olduğundan her batnın erkeği bir diğer batnın kızıyla evlenebiliyordu. Evlilik çağına geldiklerinde Hz. Âdem Hâbil'in ikizi Lebûda'yı Kābil'le, Kābil'in ikizi Aklîmâ'yı da Hâbil'le evlendirme hususunda Allah'tan emir aldı. Aklîmâ çok güzeldi. Evlilik söz konusu olunca Kābil buna itiraz etti; kendi ikizinin diğerinden daha güzel olduğunu, öte yandan kendilerinin cennette doğduklarını söyleyerek Hâbil'in kız kardeşiyle evlenmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Hz. Âdem Hâbil ve Kābil'den Tanrı'ya birer kurban takdim etmelerini, hangisinin kurbanı kabul edilirse onun haklı olacağını söyledi. O dönemlerde kurbanın kabul edildiğinin alâmeti semadan inen bir ateşin takdimeyi yok etmesiydi; kabul edilmeyen takdimeyi ise yırtıcı hayvanlar yiyordu. Kābil, ziraat ürünlerinin en kötüsünden az bir miktar takdim etti. Ayrıca takdimenin kabul edilip edilmemesinin önemli olmadığını ve kız kardeşinin asla başkasıyla evlenemeyeceğini düşünüyordu. Hâbil ise sürüsünün en iyilerinden besili bir koç ile süt ve yağ takdim etti; içinden de Allah'ın emrine boyun eğmeyi ve rızâsını kazanmayı arzu ediyordu. Her iki kardeş takdimelerini bir dağın tepesine koydular. Semadan bir ateş inerek Hâbil'in takdimelerini yedi; fakat Kābil'in takdimelerine dokunmadı. Bunun üzerine Kābil öfkelendi ve kardeşine kin duymaya başladı. Diğer taraftan Hz. Âdem Kâbe'yi ziyaret için Mekke'ye gitmeyi düşünüyordu. Yola çıkmadan önce oğlu Hâbil'i (veya çocuklarını) semanın, yerin ve dağların himayesine bırakmak istedi; fakat onlar kabul etmediler. Bunun üzerine Hâbil'in korunmasını Kābil'den isteyince o bunu kabul etti. Bu rivayeti nakledenler, "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik; onu yüklenmekten kaçındılar, sorumluluğundan korktular; fakat onu insan yüklendi; çünkü o çok zalim, çok cahildir" (el-Ahzâb 33/72) meâlindeki âyetten maksadın bu hadise, emaneti yüklenen insanın ise Kābil olduğunu söylerler.

Hz. Âdem gidince Kābil Hâbil'e, "Seni öldüreceğim, çünkü Allah senin kurbanını kabul etti, benimkini kabul etmedi; üstelik sen benim güzel ikizimle de evleneceksin" dedi. Hâbil ise bunda kendisinin bir suçu olmadığını, Allah'ın ancak müttakilerin takdimesini kabul ettiğini, yine de öldürmeye kararlı ise kendisine karşılık vermeyeceğini söyledi ve kardeşinin yanından kaçtı. Kābil onu aramaya koyuldu. Nihayet bir gün Hâbil uyurken Kābil onu buldu ve bir taşla başına vurarak yirmi yaşındaki kardeşini öldürdü. Bir rivayete göre Kābil kardeşini nasıl öldüreceğini bilemediğinden İblîs bir kuşun başını taşla ezmek suretiyle ona yol gösterir. Ayrıca Kābil, kardeşi ilk öldürülen insan olduğu için cesedi ne yapacağını bilemez; onu yırtıcı hayvanlardan korumak için bir torba içine koyarak bir yıl boyunca taşır. Sonunda Allah iki karga gönderir. Birbirine hücum eden iki kargadan biri diğerini öldürür ve toprağa gömer. Bunu gören Kābil, "Yazık bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini bile gömemedim!" der. Kābil Hâbil'i öldürünce yeryüzü yedi gün boyunca sallanır ve daha sonra toprak Hâbil'in kanını emer. Allah Kābil'e, "Kardeşin Hâbil nerede?" diye sorar; Kābil, "Bilmiyorum, ben onun bekçisi değilim" der. Bunun üzerine Allah, "Kardeşinin kanı topraktan bana sesleniyor; kardeşini niçin öldürdün?" der; Kābil de, "Eğer onu öldürdüysem kanı nerede?" diye karşılık verir. Bundan sonra Allah yeryüzüne kan emmeyi yasaklar.

Bazı İslâmî kaynaklardaki rivayetlere göre Hâbil'in öldürülmesinden beş yıl sonra Şît dünyaya gelmiştir. Kābil ise cinayetin ardından kız kardeşi Aklîmâ'yı da alarak Aden'e gitmiş, burada İblîs karşısına çıkarak, "Ateş kardeşinin kurbanını yedi, çünkü o ateşe tapıyor ve ona hizmet ediyordu; sen de bir âteşkede yap" demiş, Kābil de İblîs'in dediğini yapmıştır. Kābil sonunda âmâ olan oğlu tarafından öldürülmüştür. Çocukları oyun aletleri yapmışlar, çenk ve boru çalmışlar, içki içmiş, zina etmiş, ateşe ve putlara tapmışlar, nihayet tûfanda boğulmuşlardır (Sa'lebî, s. 33-36).

Tarih ve tefsir kitaplarında yer alan bu tür rivayetler genellikle yahudi ve hıristiyan menşelidir. Kābil ile ikizinin cennette, Hâbil ile ikizinin yeryüzünde doğdukları, iki kızdan daha güzel olanı kimin alacağını tesbit için kurban takdim ettikleri, Hâbil'in öldürülmesiyle ilgili olarak Kābil'in İblîs'i örnek aldığı şeklindeki rivayetler Tevrat tefsirlerinde de yer almaktadır. Apokrif kabul edilen, hem Süryânîce hem de Arapça nüshaları bulunan "Hazineler Mağarası" (La caverne des trésors) adlı kitapta da aynı bilgiler bulunmaktadır (*DBS*, I, 112-113).

Hâbil-Kābil kıssasına dair Tevrat'ta yer alan ayrıntılı bilgiler arasında tutarsızlıklar olduğu görülür. Meselâ Tevrat'a göre, Kābil Hâbil'i öldürdükten sonra insanların kendisinden öç almasından korkmuş ve "Kim beni bulursa öldürecek" demiştir (Tekvîn, 4/14). Halbuki Tevrat'ın aynı bölümünde, o sırada yeryüzünde yalnızca Âdem ve Havvâ ile oğulları Hâbil ve Kābil'in mevcut olduğu kaydedilmektedir. Öte yandan yine Tevrat'ta Kābil'in Nod diyarına gidip orada bir şehir kurduğu, torunlarından Tubal-Kâin'in tunç ve demircilikle uğraştığı, Kābil'in yeryüzünde medeniyeti ilk başlatan soyun atası olduğu belirtilmektedir (Tekvîn, 4/16-22). Bu bilgiler de insanların yerleşik hayata geçip şehirler kurmalarının ve madenciliğin çok daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı gerçeğiyle çelişmektedir.

Tevrat'la ilgili tenkidî inceleme faaliyeti ve ilmî araştırmalar, Hâbil-Kābil kıssasının birbirinden tamamıyla farklı iki ayrı kaynak ve rivayetin bir araya getirilmesiyle oluştuğunu ortaya koymuştur. Buna göre kıssanın ikinci bölümü (Tekvîn, 4/16-22), Kenî klanının erken tarihiyle ilgili geleneğin bir parçasıdır. Bu bölüm, kıssada mevcut gelişmiş bir cemiyet, teşkilâtlı bir ibadet hayatı, Kâin'i öldürebilecek diğer insanlar ve onu koruyacak bir klan gibi unsurlar sebebiyle Âdem'in çocuklarından ziyade Kenîler'in atasını ifade eder görünmektedir (*La sainte bible*, s. 12). Ancak burada da ger-

çek dışı bilgiler mevcuttur. Kenîler göçebe ya da yarı göçebe çadır halkı oldukları halde kıssanın bu bölümünde Kenî klanı, coğrafî konumu tesbit edilemeyen bir bölgenin (Tevrat'taki Nod diyarı) yerleşik halkı, bu klanın atası da bir kent kurucusu olarak gösterilmektedir.

Yukarıdaki tenkitler ışığında Tevrat'ta yer alan Hâbil-Kābil kıssasının yorumu şu şekilde yapılmaktadır: Kıssada ziraatla meşgul olan Kābil'in hayvancılık yapan Hâbil'le çatışması söz konusudur. Bu ise toprağı işleyen çiftçi ile göçebe çoban arasındaki mücadeleyi göstermektedir. Nitekim Sumer mitolojisinde aynı temaya rastlanır ve Hâbil-Kābil kıssası, çoban tanrı Dumuzi ile çiftçi tanrı Enkimdu'-nun tanrıça İştar'ın sevgisini kazanabilmek için yarışa girdiklerini, armağanlar sunduklarını anlatan "Dumuzi ile Enkimdu" efsanesine benzemektedir (Hooke, s. 145). Kābil'in Hâbil'i öldürmesi ise dinî bir merasimin uygulanmasıdır. Şöyle ki: Kābil ve Hâbil, kendi kurban törenlerini yerine getiren iki topluluk türünü ifade etmektedir. Çiftçinin adağı kabul edilmemiştir. Bu da ürünün iyi olmadığı bir yılı göstermektedir ve kefâret niteliğinde bir töreni gerektirmekte, toprağın kurban kanıyla sulanarak verimli kılınması amaçlanmaktadır. Kâin'in Tevrat'ta yer alan, "Tarlaya gidelim" ifadesi, Sumer mitosunda çiftçinin çobanı tarlaya çağırmasıyla aynıdır. Kābil Hâbil'i öldürmek suretiyle toprağın verimli kılınmasını amaçlayan kurban merasimini yerine getirmiş, ancak bunu yapmakla kendini de murdar etmiş ve murdarlığından arınıncaya kadar topluluktan uzaklaştırılmıştır. Onun suçu ferdî değil kolektiftir. Kābil, topluluk yararına bir eylemi yerine getiren din adamı veya kutsal kişidir; bu sebeple de dokunulmazlığı vardır. Tevrat'taki kıssada Tanrı'nın bir taraftan Kâin'i lânetlemesi, diğer taraftan öldürülmemesi için koruyucu bir işaret koyarak kendi himayesi altına alması bu şekilde yorumlanmaktadır. Olayı böyle açıklayanlara göre Tevrat'taki Hâbil-Kābil kıssası, dinî amaçlı öldürme ve bunun sonucunda katilin sürgün edilmesini, göçebe topluluklarda kan gütme davalarının menşeini, son olarak da medeniyetin kaynağı hakkında en eski Sâmî kavimler arasında mevcut birçok gelenekten sadece birine ait olan soy ağacı listesini ihtiva eden bir rivayetler karışımıdır (*a.g.e.*, s. 143-150).

Kitâb-ı Mukaddes'te ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu kıssaya benzer bazı unsurların eski medeniyetlerin mitolojilerinde de bulunması, bu kıssada anlatılanların efsanevî olaylar ve kişiler olduğunu göstermez. Aynı hadisenin uzun tarihî seyir içerisinde çeşitli çevre ve kültürlerde farklılık kazanması tabiidir ve bu değişik varyantların temelde mevcut bir tarihî hadiseye bağlı olduğunu gösterir ki ilâhî dinlere göre insanlığın başlangıcı, söz konusu kıssa kahramanlarının da atası olan Âdem ile Havvâ'dır. Kıssanın Tevrat'taki şekli Kur'an'a göre çok ayrıntılıdır ve muhtemelen kutsal metin yazarı ulaşıp derleyebildiği çeşitli rivayetleri ve farklı unsurları hikâyeye katmıştır.

Bir silsilenâmede Hâbil ile Kābil'i gösteren minyatür (Derviş Mehmed, *Subḥatü'l-aḫbâr*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. AF, nr. 50, vr. 4b'den detay)

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 383, 430, 433; Buhârî, "Cenâ'iz", 33, "Enbiyâ'", 1, "Diyât", 2, "İ'tişâm", 15; Müslim, "Ḳasâme", 27; İbn Mâce, "Diyât", 1; Tirmizî, "'İlim", 14; Nesâî, "Taḥrîm", 1; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), VI, 119-129; a.mlf., *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), I, 137-145; Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 33-36; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1652-1656; E. Palis, "Abel", *DB*, I/1, s. 28-30; a.mlf., "Cain", *a.e.*, II/1, s. 37-40; L. Hicks, "Abel", *IDB*, I, 4; a.mlf., "Cain", *a.e.*, I, 482; J. Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, Leipzig 1926, s. 131; H. Speyer, *Die Biblischen Erzaehlungen im Qoran*, Darmstadt 1961, s. 84-88; *La sainte bible*, Paris 1961, s. 12; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 272-278; M. Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1984, I, 180; J. B. Frey, "Adam (Livres apocryphes sous son nom)", *DBS*, I, 112-113; S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi* (trc. Alâeddin Şenel), Ankara 1991, s. 143-152; J. Grattepanche, "Cain et Abel dans les légendes islamiques", *Orientalia Loveniensia Periodica*, XXIV, Leuven 1993, s. 133-142; Ed., "Abel", *EJd.*, II, 58-59; N. M. Sarna v.dğr., "Cain", *a.e.*, V, 20-25; M. Fishbane, "Cain and Abel", *ER*, III, 2-3.

ÖMER FARUK HARMAN

HABÎR
(الخبير)

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "bir nesneyi gereğince bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" anlamına gelen **hubr** (**hıbre**) masdarından sıfat olup "bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan" demektir. Kelimenin kökünde, bir şeyin asıl yapısını ve iç yüzünü öğrenmek için onu duyu organlarıyla algılayıp denemek ve elde edilen bilgileri akıl süzgecinden geçirip bir sonuca bağlamak mânası bulunduğu gibi haber yoluyla bilgi edinmek mânası da vardır. Şüphe yok ki bu bilgi vasıtalarının hiçbiri Allah için söz konusu değildir. Ancak hadis olarak da rivayet edilen, "Hiçbir zaman haber duyu seviyesinde bilgi sağlayamaz" sözüne göre (bk. *Müsned*, I, 215, 271), Allah'a nisbet edilen "hubr" kavramında, duyularla algılanmış gibi her şeyin gerçekliğinden ve genellikle insanlara gizli kalan iç yüzünden haberdar olma mânası mevcuttur. Habîr isminin "haberdar eden" (muhbir) anlamına da gelebileceği kaydedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette hubr masdarı, kırk dört âyette de habîr ismi Allah'a nisbet edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "ḫbr" md.). Habîr yirmi altı âyette, Allah'ın, insanların yaptıkları her şeyden ve kıyametteki durumlarından haberdar olduğu mânasını ifade etmekte ve daha çok müjdeleyici bir üslûp taşımaktadır. Beş âyette, "yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan" mânasındaki **latîf**, yine beş âyette "gören" mânasındaki **basîr**, dört âyette "bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan" anlamındaki **hakîm**, dört âyette de "hakkıyla bilen" anlamındaki **alîm** ismiyle birlikte kullanılmıştır. Kelimenin bu kullanılışlarının mânasına zenginlik kattığı, onu pekiştirip açıklığa kavuşturduğu görülmektedir.

Hubr kökünden türemiş çeşitli kelimeler hadislerde de Allah'a nisbet edilmiştir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḫbr" md.). Habîr ismi esmâ-i hüsnâ listesine yer veren rivayetlerde geçtiği gibi (İbn Mâce, "Du'â'", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82;) başka hadis metinlerinde de yer almaktadır (*Müsned*, III, 17; VI, 221; Müslim, "Cenâ'iz", 103).

Kur'ân'da ve hadislerde Allah'a nisbet edilen isimler içinde ilim kavramını ifade